

Ki volt Kőrösi Csoma Sándor első tibeti tanára?

Elég jól ismerjük Sangye Puncog (Sañs-rgyas P'un-tshogs) lámát, aki kerek hét esztendőn keresztül, 1823 júniusától 1830 júniusáig, a tibetológia alapítójának, Kőrösi Csoma Sándornak a tanítómestere volt mindaddig, míg Nyugat-Himalájában, elsősorban Zanglában és Phuktálban, aztán Kanamban nyelvészeti tanulmányait be nem fejezte. A német Francke August-Hermann, a magyar Ligeti Lajos kutatásainak köszönhetően sikerült pontosabban leírni a zanszkári pap jellemét, és valahogyan külsejét, magatartását meghatározni, kiváltképpen Gerard James-Gilbert skót katonarvos és Archer Edward-Caulfield angol őrnagy tanúsága alapján.

A láma végtelen türelme és önfeláldozása, tudós együttműködése nélkül Kőrösi Csoma Sándor nem tudta volna a tibeti nyelvtan titkait felfedni és a tibeti szavakat helyesen értelmezni, pláne az árnyalatokat kellően megkülönböztetni. Nem szabad elfelejtenünk, hogy amikor hozzáfogott szótárkészítő munkájához, semmilyen segédeszköze nem volt, se idegen szótára, se grammatikája, se fordításokkal ellátott olvasókönyve. A tibeti nyelv terra incognita volt még abban az időben. Mindent elejétől kellett kezdeni. Ellenben Sangye Puncog idegen nyelveket nem ismert, csak tibetiül tudott, ami azt jelentette, hogy Csoma Sándor semmilyen közvetítő nyelvhez nem tudott folyamodni. Tibetiül csak a tibeti segítségével lehetett tanulni. Valóságos circulus vitiosusba került. Mégis kibújt belőle nemcsak azért, mert kitűnő nyelvérzéke és nagy akaraterje volt, hanem főként azért, mert a roppant jóindulatú láma tudós körülrásokkal igyekezett megmagyarázni neki a sok jelentés- és értelemárnyalatot, mely minden nyelvnek a sajátossága.

Ezért jogos és méltányos, hogy Sangye Puncog neve szerepel Kőrösi Csoma Sándor neve mellett a tibeti–angol szótárának címlapján, és hogy előszavában elismeréssel beszél róla. Tehát a láma szellemi képességeiről, jólelkűségéről, személyiségéről aránylag jól vagyunk informálva.

Egész más a helyzet azzal, aki Sangye Puncog előtt Csoma Sándort beavatta a beszélt tibeti nyelv elemi fogalmaiba. 1989 őszéig első tanáráról semmit sem tudunk.¹ Csoma életrajzírói nem említették, mintha nem is próbáltak volna nyomára jutni. Pedig a magyar utazó már feltétlenül tudott valamit a tibetiből, amikor 1823. június 26-án először találkozott Sangye Puncoggal, mert ha nem tudott volna vele legalább egy kicsikét beszélni, illetve dadogni, nem tudták volna egymást megérteni, vagyis nem tudtak volna semmit sem kezdeni. Könnyen elhihetjük, hogy akkor kerékbe törte a tibetit, de ahhoz, hogy kerékbe törje, kellett, hogy mégis valamit tudjon már belőle.

A szabathui brit őrállomás parancsnokához, Kennedy századoshoz 1825. január 28-án intézett jelentésében Csoma Sándor elmondja, milyen körülmények között kezdett ismerkedni a tibeti nyelvvel. Azt írja (Duka Tivadar fordítása szerint): „Mr. Moorcroft Lehből való eltávozásakor Kasmir felé szeptember végével, arra kértem őt, hogy engedné meg, hogy Mr. Trebecknél maradjak. Ez az úr egy értelmes egyént szerzett számomra, akitől tanulhattam, s mivel ezen egyén a perzsa és a tibeti nyelveket jól tudta, az ő segítségével tetemes ismereteket szereztem a tibeti irodalomban”.

¹ Irodalom: MOORCROFT, WILLIAM, *Travels in the Himalayan provinces of Hindustan*. London, John Murray, 1841. — DATTA, C. L., *Ladakh and Western Himalayan Politics 1819–1848*. New Delhi, Munshiram Manoharlal publishers, 1973. — ALDER, GARY, *Beyond Bokhara*. London, Century publications, 1985. — PETECH, LUCIANO, *The Kingdom of Ladakh*. Roma, Istituto italiano per il medio ed estremo oriente, 1977. — LE CALLOC'H, BERNARD, *A ladakhi Statesman: Tsewang Dhondup, The last Prime Minister of Independent Ladakh: The Tibet Journal [Dharamsala] 1989/4.*; UŐ., *Mir Izzet Ullah, voyageur cachemirien: Bulletin des Langues Orientales [Paris] octobre 1989.*; UŐ., *Ghulam Hyder Khan, soldat-voyageur afghan: Bulletin des Langues Orientales [Paris] avril 1991.*; UŐ., *George Guthrie, le médecin malgré lui: Bulletin des Langues Orientales [Paris] octobre 1992.*

Jegyezzük meg elsősorban, hogy Trebeck Moorcroft helyettese, az angol felfedező expedíció második főnöke volt. Éppen az előző napokban egy kirándulásból tért vissza. Ez az ügyes, kedves fiatalember főleg földméréssel és térképészettel foglalkozott. Ő volt a csoport rajzolója.

Tehát szeptember 20-án, amikor Moorcroft elhagyja Ladak fővárosát, Kőrösi Csoma Sándor Trebeck társaságában marad, de nem azért, hogy Trebecktől a térképezést tanulja, hanem azért, mert Trebeck közbenjárt érdekében egy művelt ladaki embernél, aki őt a beszélt tibeti nyelvbe be tudja avatni.

Emlékezzünk, hogy tulajdonképpen hogy áll a helyzet. Kőrösi Csoma Sándor 1822. június 9-én megérkezett Lehbe azzal a határozott szándékkal, hogy innen minél előbb továbbmenjen Kelet-Turkesztán felé, vagyis hogy a Karakorumi hegyláncon keresztül hatoljon be a kínai birodalomba. Ellenben a kísérlet kudarcot vallott. Nincs annyi pénze, hogy egy karavánnal el tudjon utazni, és egyedül útnak indulni egyenlő lenne az öngyilkossággal. Csak edzett jarkandi hajcsárokkal és kereskedőkkel lehet azt a rendkívül veszélyes utat megkockáztatni. Tisztában van azzal, hogy aki ezen a roppant nehéz úton kockára teszi életét, a szó szoros értelmében a halállal játszik.

Erre vérző szívvel lemond tervéről, és 1822. július 3-án visszafordul. Elhagyja Lehet azzal a meggyőződéssel, hogy örökre távozik, soha többé nem jön ide vissza... Valószínűleg arra gondol, hogy Lahorba megy. Ott arra kéri a két francia katonatisztet, akikkel az év elején Afganisztánon és Pendzsábon keresztül utazott, hogy legyenek segítségére. Bizonyosan némi anyagi segítséget tudnak nyújtani neki, és talán jótanácsot is adnak.

Tizenhárom nappal később véletlenül találkozik Drasz mellett Moorcroft William angol utazóval, aki ez idő tájt a vidéket kutatja. Beszélgetésbe bocsátkozik vele, és az angol többek között megmondja, mennyire sajnálatos, hogy sem tibeti nyelvtan, sem tibeti szótár nem létezik. Semmilyen kutatási eszköz nem áll az európai utazó rendelkezésére, aki a Himalájában felfedező munkát végez, úgyhogy nem egy, hanem két tolmácsra van szüksége, ha a bennszültekkel kíván érintkezni. Emiatt nagyon körülményes a hírszerzés és a tudományos kutatás.

Kiváltképp azt mondja magyar vendégének, hogy tulajdonképpen néhány napon belül vissza kell indulnia Leh felé, mert nemsokára továbbindul Kelet-Turkesztánba a Karakorumi hágón át. Most várja a kínai hatóság döntését az expedíciójának beutazási vízumát illetően. Bízik a sikerben, mert az ő kasmíri „mumsija”, azaz bizalmasa, titkára, Mir Izzet Ullah Jarkandban van egy ladaki mohamedán úrral, Abdul Latiffal együtt. Az a megbízásuk, hogy meggyőzzék a kínai hivatalnokokat az expedíció békés szándékairól és hogy lerontsák a kasmíri gyapjúkereskedők befolyását, illetve intrikáit, mert ezek féltik jól jövedelmező monopóliumukat az angolok mesterkedéseitől. Moorcroft nem akar Kínában sokáig tartózkodni, csak átutazóban lesz, mivel valódi célja Szamarkandba és Buharába kelet felől eljutni.

Midőn Csoma Sándor fülébe jut, hogy az angol éppen azon az útvonalon szándékozik utazni, amelyen ő is akart menni, fejébe száll a vér. Ami eddigelé lehetetlen volt, lehetségessé válhatna, ha Moorcroft hajlandó lenne őt elvinni magával Jarkandig. Ha már kínai területen lenne, úgy sejti, hogy nehézség nélkül tudna továbbhaladni végcélja felé, vagyis Mongóliáig. Akkor összeszedi a bátorságát és elmagyarázza az angolnak, milyen helyzetben van. Megkérdezi, vajon nem tudna-e csatlakozni az expedíciójához és vele egyetemben áthágni a rettenetes Karakorumon. Csomának, aki szegény, mint a templom egere, azért is jó megoldás lenne, mert az angoloktól meleg ruhát, jó cipőt, sátrat, ételmet, málhás lovat, biztonságot kapna, ugyanúgy, mint nyolc hónappal ezelőtt, amikor a két francia tiszttel biztonságosan átlépte a rémes Haibár-hágót az afgán határnál. Csodálatos dolog lenne, összes problémája megoldódna. Valójában az isteni gondviselés hozta össze azzal a gazdag, ügyes angol utazóval.

Moorcroft jóindulatú ember, szívesen nyújt segítő kezet, ha alkalom akad rá. Csoma Sándor kérdésére mindjárt igenlő választ ad. Augusztus elején együtt indulnak vissza Leh felé, ahová augusztus 26-án kényelmesen megérkeznek. Csoma minden reményét Moorcroftba helyezi. Remél, de egyúttal nyugtalanodik, hátha a kínaiak elutasítják az utazók kérelmét. Három hétig izgalommal

várja Mir Izzet Ullah üzenetét. Végül szeptember 15-én holtfáradtan lejön a hegyről Abdul Latif. A kínai mandarinok tagadó válasza után rögtön Jarkandot elhagyta, nem várva Mir Izzet Ullahot, akinek még dolga volt a városban. Előfutárként elindult egy Leh felé menő kereskedőkaravánnal, hogy értesítse az angol expedíció tagjait a rossz hírről. A hidegvérű, flegmatikus angol azonnal beletörődik a változhatatlanba és elhatározza, hogy Buharába Afganisztánon át fog menni. Szeptember huszadikára kitűzi visszaindulását Kasmir felé.

Közben Csoma Sándor belátja, hogy kilátástalan a helyzete. Hiába várta, hogy Jarkandba menjen az angol expedícióval. Könnyörtelenül taktikát kell változtatnia. Ha egyelőre nem tud Kínába bejutni, akkor szívesen marad a Himalájában és hozzáfog a tibeti nyelv tanulásához. Moorcroft az előző hónapokban azt az óhaját fejezte ki, hogy egyszer akadjon egy európai tudós, aki erre a herculesi munkára hajlandó lenne. Akkor segítene neki pártfogásával, politikai befolyásával, személyes közbenjárásaival, anyagilag is saját pénzével és különböző ajánlásaival. Szóval a dolog egyáltalán nem lenne neki közömbös. Már oda is adta magyar barátjának az egyetlen könyvet, mely abban az időben a tibeti nyelvről és buddhista művelődésről szólt, a hatvan évvel ezelőtt a „Congregatio de propaganda fide” által Rómában kiadott Georgi ágostonrendi szerzetes „Alphabetum Tibetanum” című ezer oldalas latin nyelvű művét. Tisztában van a mű hibáival és fogyatékoságaival, de nincsen választék. Ez valóban az egyetlen létező bevezetés a tibeti irodalomba az európaiak számára.

Kőrösi Csoma Sándor megbeszéli az ügyet Moorcrofttal, felajánlja szolgálatait, amennyiben az angol tudná neki a minimális anyagi támogatást biztosítani, és egy a tibeti nyelv rejtélyeibe beavatott tanítót megszerezni. Moorcroft megígéri, hogy segíti anyagilag, és hogy közbenjár érdekében Ga-ga bsTan-'dzin barátjánál, valamint Ts'e-dbañ dhon-grub-nál, a ladaki bka'-blon-nál, vagyis a főminiszternél, kinek a nevét Tsiva Tandü-ra torzíja. Csoma úgy gondolja, hogy a szótár készítésével készen lesz egy-másfél éven belül. Ellenben, mivel nem tud tökéletesen angolul, inkább latinra fogja a tibeti szavakat fordítani. A jóindulatú, de óvatos angol erre azt jelenti ki, hogy majd a következő év tavaszán, mielőtt végleg elhagyja Srinagárt, érett megfontolás után javaslatát talán jóváhagyja, ha úgy érzi, hogy Ladak politikai helyzetére nézve végbevihető. Egyelőre iparkodjon mindenképpen minél előbb hozzákezdeni a tibeti nyelv komoly tanulásához, már csak azért is, hogy meg tudja becsülni nehézségeit.

Egyébként Kőrösi Csoma nem marad tétlenül. Annak hallatára, hogy a mohamedán ladaki úr, aki Moorcroft nevében Mir Izzet Ullah mellett Jarkandban tárgyalt a kínai mandarinokkal, és aki éppen akkor érkezett onnan vissza, állítólag megtanulta fiatal korában a perzsa nyelvet, rögtön érdeklődik iránta Moorcroftnál és Trebecknél. Szeretné tudni, vajon ez a tibeti nyelvű ember igazán folyékonyan beszél-e a perzsát, és képes lenne-e ennek a nyelvnek a közvetítésével saját anyanyelvét grammatikailag megmagyarázni.

A neve, *Abdul Latif* arabul „a jóságos (isten) (rab)szolgáját” jelenti, ami elárulja nemcsak muzulmán vallását, hanem azt is, hogy a síita szektához, tehát az iszlám iráni ágához tartozik. Beszélgetés közben Csoma megtudja, milyen körülmények között lépett összeköttetésbe az angol expedíció tagjaival. Véletlenül találkozott velük Ru-šod (Rupcsu)-ban 1820. szeptember 12-én, mialatt hivatalos úton volt a vidéken a ladaki kormány utasítására. Akkor nem tudott maradni az angolokkal, mert neki kellett rGya-ba menni, innen három koszra (öt és fél kilométer), 'Jig-med Phun-tshogs-gal, a helyi úrral tárgyalni. Ellenben öt napra rá, szeptember 17-én este újra jelentkezett az angolok táborában. Mivel nem tudott angolul, perzsául bocsátkozott beszélgetésbe Mir Izzet Ullah-val, aki aztán Moorcroftnak és a többieknek ladaki vendégük beszédjét tolmácsolta. Így már az első érintkezéssel bebizonyosodott, hogy Abdul Latif azok közé a ritka ladakiak közé tartozik, akik kiválóan beszélnek perzsául. Meg is magyarázza, hogy miért tanulta meg ilyen tökéletesen ezt az idegen nyelvet. Tanítványa volt egy Lehben élő Hodzsa Sah Nyasz Han nevű híres muzulmán tanárnak, akit szent emberként tisztelt, és ezért pirzadának szólít. Hodzsa Sah Nyasz

Han Mir Izzet Ullah családjával baráti kapcsolatot tart, úgyhogy a találkozás Abdul Latiffal mindjárt elfogatlanság és tartózkodás nélkül történt.

Miután tudakozódott afelől, vajon mi az angol expedíció valódi célja, felajánlotta, hogy a következő reggel elviszi Mir Izzet Ullahot rGya urához és egyben Ga-ga bsTan-'dzin-hoz is, aki a főminiszter sógora, és éppen itt van egy pár nap óta. Onnan visszatérve, Mir Izzet Ullah elmondja Moorcroftnak, hogy a két ladaki úr elsősorban attól tartott, hogy az expedíció tulajdonképpen egy hódító sereg álcázott előcsapata lehetett, hiszen nagyon óvakodnak a ladakiak mind az indiai angoloktól, mind a pendzsábi szikhektől, mert tudják, mennyire tehetetlen lenne szegény kis nemzetük, ha szembe kellene szállnia egy idegen támadással. A furfangos mumsi megmutatta nekik több himalájai király és vezír levelét, melyek bizonyították, hogy Moorcroft vállalkozásának kizárólag kereskedelmi célja van. Meggyőződtek róla, úgyhogy a végén megígérték, hogy írnak egy kedvező jelentést a főminiszternek, mely az angol utazót előnyös színben tünteti fel. Annnyira jó barátságban váltak el egymástól, hogy szeptember 19-én Moorcroft, Trebeck, Mir Izzet Ullah és a fia, Abdul Latif kíséretében meglátogatták rGya urát és Ga-ga bsTan-'dzin-t udvariassági, illetve bemutatkozó kihallgatáson. Tibeti módra, sós vajás tea mellett folyt a beszélgetés. Egy órával később a két Ladaki viszonzta az angolok látogatását, cukros tejes tea mellett, indiai módra, egy pohár pálinkával is, angol módra. Búcsúzáskor egy tekeres szép szövetet kaptak, amiért azután 'Jigmed Phun-tshogs (Tsimma Panchik, Moorcroft átírása szerint) egy birkát és egy kecskét küldött neki, baráti érzelmei jeléül.

A rákövetkező reggel az angolok felszedték a táborát, és Abdul Latif vezetése alatt elindultak az Indus folyó völgye felé. Egy nyárfás erdőben letelepedtek, várva a ladaki főminiszter választát. Nemsokára Ga-ga bsTan-'dzin újra megjelent, mondván, hogy a főminiszter egy közben kitört himlőjárvány miatt azt ajánlja, hogy az expedíció kerülje ki a fővárost, és menjen tovább Nubrán keresztül, Jarkandba. Erre Abdul Latif tanácsára Moorcroft írt személyesen a bka'-blon-nak és Mir Izzet Ullah Hodzsa Sah Nyasz Han-nak. Aztán Abdul Latif elvitte a leveleket Lehbe, mondván, latba veti a becsületét, hogy az ügy sikerüljön.

És valóban sikerült. Ügyességének, kitartásának köszönhetően, kicsikart a főminisztertől egy igenlő választ, miután megmagyarázta, hogy mintegy varázsütésre megszűnt az állítólagos himlőjárvány. Ezzel Abdul Latif bebizonyította, hogy nemcsak kedves tudott lenni az angolokkal, hanem szolgálatkész is. Nyitva volt az út Lehbe.

Másnap reggel elindult az expedíció azzal a szándékkal, hogy minél előbb Lehben legyen. Ellenben útközben kiderült, hogy Hodzsa Shah Nyasz Han éppen egy kis faluban tartózkodik egyik tanítványánál. Abdul Latif ragaszkodott hozzá, hogy feltétlenül bemutassa mélyen tisztelt tanárát angol barátjának. Moorcroft is örült a váratlan alkalomnak, hogy személyesen megköszönje kegyes közbenjárását érdekében a ladaki főminiszternél.

Hodzsa Sah Nyasz Han nem tibeti, hanem közép-ázsiai türk volt. Az üzbég fajtához tartozott. Zafir uddin Mohammed Babur szamarkandi király oldalági ivadéka volt. Nagyapja, Hodzsa Mohammed Juszeff Taskentben uralkodott. Édesapja pedig, Hodzsa Abdur Rahim, Mekkából visszamenet megállt Lahorban, és innen többé nem ment haza, mert a helyi kormányzótól, Mir Manutól egy hatalmas földbirtokot (dzsagirt) kapott Imamabad mellett. Sajnos kényelmes helyzetét nem tudta sokáig élvezni, mert az afgán hódító Ahmed Sah tönkretette vagyonát. Erre Kasmírba menekült, ahol idős koráig köztisztelőben élt és szent hírében halt meg. Fia, Hodzsa Shah Nyasz Han, jámborságát, szentségét örökölte. Ellenben miután Randzsit Szing, Pendzsáb szikh maharadszája Kasmírt az afgánok ellen meghódította, újra menekülni kellett neki. Akkor Ladakba ment, és azóta itt élt szegényesen. A nélkülözések között tengődött a szamarkandi királyi család utolsó sarja, rászorulva tanítványainak segítségére, de egy buddhista emberszerető országban.

Amikor Moorcroft meglátogatta, körülbelül hatvan éves lehetett. Teljesen üzbég módra volt öltözve, egy földig érő bő kaftánban, turbánnal a fején. Nagyon nyájasan fogadta tanítványát és ennek angol barátját. Habozás nélkül felajánlotta szolgálatait, és egyben megmondta Moorcroftnak,

hogy Abdul Latiffal szemben teljes bizalommal lehet. Száz százalékig becsületes embert nevelt belőle, mert nemcsak a Koránra, hanem az erkölcsökre, a tiszteletre, a becsületre nevelte. Mindig számíthat rá, ha valamire szüksége van.

Szeptember 24-én, kora hajnalban, Abdul Latif elkísérte Mir Izzet Ullahot Lehbe, hogy előkészítsék az expedíció tagjainak kellő szállását. Bármennyire szemfüles volt Mir Izzet Ullah, azért Abdul Latif jelenléte mellette nagyon fontos volt, nemcsak azért, mert tibetiül beszélt, hanem főként azért, mert mindenkit ismert a városban, és őt is ismerte mindenki. Könnyen forgott a kis és a nagy emberek között, mind a piacon, mind a királyi palotában. Mondanom sem kell, mennyire hasznára volt az angol utazóknak e teljesen idegen országban, ahol általában sem európai, sem ázsiai nyelveken senki sem tudott. Neki köszönhető például, hogy a végén a főminiszter egyik házáat az angolok rendelkezésére bocsátotta a város főutcáján. A ház tágas és aránylag komfortos volt, ami a sok sátorozás után tagadhatatlan kényelmet szerzett nekik.

Két nap múlva Abdul Latif megint elkísérte Mir Izzet Ullah-ot a bka'-blon-nál tolmácsként, mivel a ladaki főminiszter semmilyen idegen nyelven nem beszélt. Ts'e-dban Dhon-grub bevallotta látogatójának, hogy az angol csoport váratlan érkezése nagy aggodalmat okozott neki. Azt hitte, katonai támadásról van szó. Agyafűrt okoskodással a mumsi megnyugtatta, különösen miután dokumentumokkal a kezében megmutatta, hogy Mohammed Azim, Kasmír trónjavesztett afgán kormányzójának Ladak elleni intrikáit Moorcroft erélyesen utasította vissza.

Október elsején Abdul Latif újra tolmácsolt a főminiszternél, amikor ez utóbbi hivatalosan fogadta Moorcroftot és Trebecket, helyettese, a No-no bka'-blon jelenlétében. Az értelmes muzulmán ladaki igen jó tolmácsnak bizonyult a kényes tárgyaláson, és még egyszer bebizonyította, hogy valóban kitűnően tud perzsául. Október 5-én is, midőn Mir Izzet Ullah másodszor volt a bka'-blon-nál kihallgatásos. Okos közbenjárásával Moorcroft és mumsija hamar el tudták simítani a nehézségeket, és minden esetleges félreértést kiküszöbölni.

Egy pár hét alatt, a kasmíri kecskegyapjú-kereskedők rágalmi dacára, a kölcsönös bizalom lépett a gyanakvás, a bizalmatlanság helyébe az angol utazók és a ladaki kormányfő között, és e teljes felfordulásban kétségtelenül Abdul Latif döntő szerepet játszott.

Október 21-én, a No-no bka'-blon, Ga-ga bsTan-dzin, az angolbarát kereskedő Mohin Ali Baba és Abdul Latif együtt mentek meglátogatni Hodzsa Sah Nyasz Han-t, aki egy pár nap óta Leh mellett tartózkodott. Ez alkalommal Abdul Latif nemcsak tolmács, hanem aktív résztvevő volt a beszélgetésben. Az üzbég pirzada Moorcroft iránti őszinte megbecsülésének több tanújelét adta, és a ladakiakat buzdította arra, hogy minél kedvesebben fogadják az angol utazókat. Abdul Latif segítségével iparkodott az oktalan félelmet legyőzni, az utolsó előítéleteket leküzdzeni.

Ettől kezdve azt lehet mondani Abdul Latifról, hogy ő is az angol csoporthoz tartozik. Úgy viselkedik, mintha közjük tartozna, noha minden valószínűség szerint nem szándékozott Moorcrofttal együtt utazni a közép-ázsiai kánságokba. Feltűnő, hogy a legnagyobb odaadással áll rendelkezésére, holott tulajdonképpen más dolga is van, mint egész nap az angolokkal foglalkozni. De ha hívják, mindjárt megjelenik, mindent félretéve. Mindig hajlandó tolmácsként, közvetítőként, képviselőként működni, ha arra kéri. Ha az angol utazó tárgyalni akar a ladakiakkal vagy a kasmíriakkal, szívesen tolmácsol, de érvel is, és az érvelése általában igen hathatós, mert jobban ismeri az ázsiaiak gondolkodásmódját, mint idegen barátja. Egyszóval segítsége felbecsülhetetlen értékű Moorcroft számára.

1821-ben Ts'e-dban Dhon-grub Moorcroftnak elmondja, hogy gondos megfontolás után az ő kormánya, a király jóváhagyásával, szeretne a szomszédos brit Indiával védőszövetséget kötni, hogy többé ne legyen csatlósa sem a szikheknek, sem az afgánoknak, vagyis hogy ne kelljen állandóan tőlük függni és félni. Igaz, Moorcroft égre-földre esküdte, hogy csak lókereskedelemmel foglalkozik, nem pedig politikával. Mégis a ladaki kormány kérelmét Kalkuttába továbbította, miután Abdul Latif és Mir Izzet Ullah segítségével kellő formában megfogalmazta. Ellenben az angol-indiai kormány nagyon rossz néven vette az ügyis rossz hírnévnek örvendő állatorvos bele-

avatkozását a diplomáciába. A szép szövetségi ajánlat zátonyra futott, Moorcroftot megrótták, és megszüntették a fizetését.

E kellemetlen epizód után elküldte Mir Izzet Ullah-ot Jarkandba, hogy a kínai beutazási engedély ügyét sűrűsse, illetve hogy ezt kicsikarja az ottani hatalmasságoktól. Aztán elindult vadlóra, kiangra vadászni a Byan-šan felé, noha az októberi hónap már a végét járta. A retentő hideg ellenére a tibeti határig eljutott, mikor 1821. november 16-án George Guthrie barátjától értesítést kapott, hogy közben Jarkandból Lehbe megérkezett egy kínai delegáció azzal a feladattal, hogy Mir Izzet Ullah állításait ellenőrizze. Akkor nyomban visszafordult, de mire Lehbe ért újra, a kínaiak már elhagyták a várost, mivel a megszerzett adatok érdeklődésüket kielégítették. A biztonság kedvéért Moorcroft mégis megkérte Abdul Latifot, induljon azonnal Jarkandba a közelgő tél dacára, hiszen decemberben még vannak karavánok, amelyek megpróbálnak átjutni a Karakorum hiágón.

Abdul Latif habozás nélkül eleget tett kérésének, noha tudta, hogy ilyenkor annyira rettenetes a hideg a karakorumi hegyláncon, több mint 5000 méternyi magasságban, hogy még a higany is megfagy a hőmérőben. Az emberek, az állatok is gyakran megfagnak minden meleg ruha, vastag takaró, fűtött sátor ellenére. Abdul Latif rendkívül szolgálatkész viselkedése ez alkalommal végleg bebizonyította, mennyire készséges volt az angol utazók iránt. Saját érdekeit, családját, barátait, üzletét figyelembe nem véve elindult a télben élete veszélyeztetésével, és Jarkandban egészen 1822 szeptemberéig maradt, hogy igyekezzen meggyőzni a kínai mandarinokat Moorcroft békés szándékairól. Minden áldozatot meghozott azért, hogy az ügy sikerüljön.

Mégsem sikerült. Fájó szívvel visszasietett a tagadó választ közölni angol barátaival.

Mialatt Abdul Latif Jarkandban több mint kilenc hónapig várta a helyi zsarnokok végső döntését, Moorcroft a tavasz végén, pontosan 1822. június 10-én Ladak nyugati tartományába, Purigba ment földrajzi kutatást végezni. Ennek a kirándulásnak ismerjük a csodálatos következményét: 1822. július 16-án, a Drasz folyó völgyében Kőrösi Csoma Sándorral találkozott. A magyar és az angol utazó megbarátkoztak, és mivel ez utóbbi még akkor biztosra vette, hogy nemsokára Jarkandba indul, meghívta új ismerősét, csatlakozzon expedíciójához, és jöjjön ő is Kelet-Turkesztánba.

Ezért augusztus 26-án Csoma Sándor még egyszer Lehben volt. Szeptember 13-án Trebeck megérkezett Spitiből. Két napra rá Abdul Latif is Jarkandból, a lehangoló hírrel. Végül szeptember 20-án Moorcroft visszaindult Guthrie-val Kasmírba. Ami őt illeti, Csoma Sándor Trebeckkel maradt, mert ez utóbbinak várnia kellett, hogy az expedíció ötödik tagja, Ghulam Hajdar Han Szabat-huból jöjjön vissza a további utazáshoz nélkülözhetetlen pénzzel, élelemmel, fegyverekkel; sőt egy csomag drágakövet is kell hoznia onnan, előre nem látott esetre. Mindezeket Kennedy századostól kellett átvennie, mielőtt újra útnak indult Ladakba.

Csoma Sándor kérésére és Moorcroft jóváhagyásával, George Trebeck megszólította Abdul Latifot — akinek pedig ennyi idegölő várakozás után más dolga lehetett —, nem tudná-e a magyar utazót megtanítani tibetiül beszélni a perzsa közvetítésével, hiszen mind a ketten ezt az idegen nyelvet jól ismerik. Tudniillik ne feledjük el, hogy Iránban Kőrösi Csoma Sándor kerek egy esztendőt töltött: elsősorban Teheránban, aztán Meshedben. Ez alatt a hosszú idő alatt a perzsa tanulására adta magát, úgyhogy igen jól elsajátította a nyelvet. Erről bizony meggyőződhetett a két francia katonatiszt, akikkel 1822. január és március között utazott Pendszába, mert velük nem franciául, hanem perzsául beszélt.

Természetesen egyszerű elemi oktatásról lenne szó. Egyelőre nem az irodalmi, hanem a köznapi ladaki nyelvre van sürgős szüksége. Az írás nem is fontos, fő, hogy valamit tudjon beszélni.

Szokásos kedvességével és készségével, Abdul Latif rögtön kedvezően válaszolt Trebecknek, és már szeptember 22-én első tibeti óráját adta Csoma Sándornak perzsa nyelven.

Negyenhat napon keresztül, november hetedikéig, vagyis mindaddig, míg Trebeck nem volt kénytelen Leht elhagyni, mielőtt a hőtörleszkok véglegesen lezárják a hiágókat, Abdul Latif a legnagyobb buzgalommal, többször naponta, intenzíven oktatta magyar tanítványát: az előző nap leckéit felmondatta, igazi szakértelemmel, mintha mindig ez lett volna a foglalkozása. Nem csoda tehát,

hogy később a rögtönzött tibeti tanárát „értelmes egyén”-nek nevezte. Abdul Latif valóban remekelt. Pedig a határidő borzasztóan rövid volt. Mit lehet tanulni másfél hónap alatt egy olyan idegen nyelvből, mely grammatikai szerkezetében, alaktanában, mondatában, fonetikájában, szókincsében teljesen más gondolkodásmódot fejez ki, mint amit eddig ismert és tanult európai és keleti nyelvek alapján? Ellenben Csoma Sándornak nagyon nagy tapasztalata és gyakorlata volt, és ezenkívül kimondott nyelvérzéke is. Szenvedélyesen tanult, látástól vakulásig dolgozott, százszor felmondta a leckét, hogy berögződjön emlékezetébe, jegyzeteket írt, igyekezett a jó ladaki kiejtést utánozni. Másra nem is gondolt, mint tanulni és még tanulni, mert az idő korlátozva volt. Úgy volt, mint a versenyző, aki egy üldözőversenyben vesz részt. Elfogadta a kihívást és a versenyt megnyerte; de csak azért, mert Abdul Latif hatékonyan segítette. Mire november 7-én jőveő tanárától elbúcsúzott, annyit tudott a beszélt tibetiből, hogy azzal együtt, amit öt hónapon át Srinagarban, Moorcroft villájában, magánszorgalomból tanult, már egyszerű mondatokat képes volt szerkeszteni, és alighanem érthetően ladaki módon kiejteni. Ennek a kezdeti tudásának megvan a cáfolhatatlan bizonyítéka: 1823. június elején, amikor harmadszor Lehben megjelenik, Abdul Latif távol van Hodzsa Sah Nyasz Hannal, valahol vidéken. Kőrösi Csoma Sándor nem várja meg a visszatérését. Nem kéri Mohin Ali baba segítségét sem. Bátran egyedül jelentkezik, tolmács nélkül, Ts'e-dban Dhon-grub-nál. Moorcroft és Mir Izzet Ullah ajándékait átnyújtja neki bizonyos kommentárral, és úgy-ahogy előadja mondanivalóját. Saját erejével kihúzza magát a kényes helyzetből: valószínűleg erőlködve, vagyis kézzel-lábbal, de úgy látszik, sikerült megértetni magát. Vajon az idős, teljesen fogatlan főminiszter halk hadarását tudta-e érteni? Bizonyosan a beszélgetés kezdetleges lehetett, úgysis a bka'blon tudta, hogy miről van szó, és mit kell tennie Moorcroft barátjának érdekében. Nem kellett hozzá hosszú magyarázat.

Azután útban Zangla felé, az öt kísérő egyetlen hordárral is beszélgethetett egy kicsit, már csak azért, hogy megmondja neki, mit akar csinálni, merre kell menni, mikor kell tüzet rakni és teát főzni, hogyan védekezhetnek a hideg, a szél ellen, hol telepednek le éjszakára stb.

Végül június 26-án, miután Zanglába megérkezett, bemutatkozott tanítómesterének, Saans-rgyas P'un-tshogs-nak, természetesen tibeti nyelven. Legalább annyit mondott neki, hogy a láma megértette szándékát. Mivel előzőleg a bka'-blon-tól tájékoztatást kapott, már volt fogalma magyar tanítványának szokatlan mivoltáról. Tehát nem lepődött meg keréketört beszédén. Mindenestre rögvést hozzákezdhettek a klasszikus tibeti nyelv tanulásához.

Szóval nincs kétség: ez az „értelmes egyén”, akire utal Kőrösi Csoma Sándor 1825. január 28-i jelentésében, nem lehetett más, mint Abdul Latif; és ennek a mostanáig feledésbe merült ladaki úrnak köszönhető, hogy mire a székely utazó Zanszkárba került, már a közbeszéd elemeinek birtokában volt.

BERNARD LE CALLOC'H